

نقش عشایر استان ایلام در دفاع و امنیت مرزی استان

(دوران هشت ساله دفاع مقدس)

محسن کریمی^۱، فضل الله نوذری^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵

چکیده

موضوع این تحقیق، بررسی نقش عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و حفظ امنیت مرزهای استان است. هدف کلی در قالب این سؤال اصلی مطرح شده است: «آیا عشایر استان در دفاع مقدس و امنیت مرزی نقش داشته‌اند؟». متغیر مستقل: عشایر استان ایلام و شناخت عوامل مؤثر در توانمندی‌های عشایر در ارتباط با امنیت مرزها و متغیر وابسته «امنیت و دفاع مرزی عشایر استان ایلام» است.

تحقیق حاضر از نوع کاربردی است و با روش توصیفی، تحلیلی و پیمایشی انجام نشده است. در این تحقیق جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته و از ابزار مطالعه اسناد و مدارک، فیش‌برداری، بررسی نقشه‌ها و تصاویر و نیز مصاحبه، پرسش‌نامه و مشاهده استفاده شده است. در اسناد کتابخانه‌ای، از اسناد سازمان‌ها و نهادهای امنیتی، جزوات و کتاب‌های منتشره، مستندات لازم جمع‌آوری شده و مصاحبه به‌عنوان یکی از ابزارهای معتبر با دعوت از فرماندهان، بزرگان طوایف و افراد مؤثر در سازماندهی و حضور عشایر به‌صورت تیمی در قالب سؤالات مشخص، انجام شده و بعد از آن جهت روایی و تأیید تحلیلی تحقیق، پرسش‌نامه‌ای تهیه و بین جامعه آماری توزیع شده و نتایج جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته که تأییدکننده «حضور عشایر در روزهای اولیه تهاجم دشمن، تشکیل پایگاه‌ها با انجام پشتیبانی مردمی و کُند حرکت دشمن، و در ادامه، حضور فعال در قالب تشکیلات سازمان رزم، گردان‌ها، تیپ و لشکر سازمانی» است. در نهایت نتیجه می‌گیریم که نقش عشایر استان ایلام به موقع، مهم، مثبت و اثرگذار در امنیت مرزی استان و دفاع مقدس بوده است.

کلیدواژه‌ها: عشایر، نقش عشایر در دفاع مقدس، عشایر و امنیت مرزی، مرز، امنیت مرزی، انواع مرزها.

۱- کارشناسی ارشد دانشگاه جامع امام حسین (ع).

۲- دانشیار دانشگاه جامع امام حسین (ع).

مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای (در جمع مردم استان ایلام)

واقعاً جای تحسین و تقدیر هم بوده و هست، در طول ۸ سال، مردم استان و عشایر و ایلات غیور و سلحشور این استان، هم در میدان‌های مبارزه شرکت کردند و با حضور خودشان میدان نبرد را کیفیت بخشیدند و دشمن را سرنگون کردند و هم به‌عنوان شهروندانی که حفظ شهر و امنیت شهر و نظم شهر بر عهده آنهاست، به بهترین شکل عمل کردند. مردم این استان به‌عنوان آواره جنگی بر هیچ استان دیگری تحمیل نشدند و در خانه خود، شهر خود و در منطقه خود ماندند و از انقلابشان، از مرزهایشان و از نظام جمهوری اسلامی شان دفاع کردند. امروز بحمدالله ما می‌توانیم ادعا کنیم که مردم ایلام یکی از روسپیدترین و پرافتخارترین مردم برای کشور در طول هشت سال جنگ تحمیلی هستند (دفتر مطالعات جنگ، ایلام، ۱۳۶۸).

مقدمه

هدف کلی و اساسی این تحقیق شناخت مؤلفه‌های مؤثر و تأثیرگذار در حضور عشایر استان ایلام در حفظ امنیت مرزها و دفاع مقدس است.

آیا عشایر استان ایلام نقشی مؤثر و مثبت در دفاع مقدس و حفظ امنیت مرزی استان

داشته‌اند؟

اگرچه امروزه علوم راهبردی دفاعی ایران، جنگ‌های کلاسیک و نقش آن در دفاع از کشور را مورد بازنگری جدی و عمیق قرار داده و نقش دفاعی بسیاری از اقشار اجتماعی ملت ایران نیز در پیروزی‌های رزمندگان اسلام در دوران هشت سال دفاع مقدس توسط پژوهشگران این رشته مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته، ولی در باب عشایر و نقش نظامی آنان در جنگ‌های نامنظم و دفاع از حدود و ثغور کشور ایران، به ویژه در دوران هشت سال دفاع مقدس در نواحی مرزی استان ایلام، آن طور که باید و شاید، تحقیق و تفحص علمی و جدی صورت نگرفته است. البته بسیاری از منابع به‌طور کلی به آن اشاراتی کرده و در مورد سهم و نقش دفاعی عشایر از مرزهای

استان، به‌طور جسته و گریخته مطالبی بیان کرده‌اند، اما به زوایای نقش آفرینی این قشر از جامعه و تأثیر آن در امنیت مرزی استان و پیروزی هشت سال دفاع مقدس کمتر توجه شده است. عشایر ایران در طول تاریخ تا به حال نقش مؤثری در تحولات سیاسی و نظامی ایران بازی کرده و به دلیل داشتن روحیه سلحشوری و مردانگی، یکی از عوامل بازدارنده تهاجم دشمنان به نواحی مرزی ایران در دوره حکومت‌های گذشته به‌شمار می‌رفته‌اند و بعد از پیروزی انقلاب نیز اسلامی با دست یافتن به فرهنگ و آموزه‌های دینی و انقلابی به‌ویژه فرهنگ جهاد و شهادت از سوی پیر فرزانه انقلاب، امام خمینی (ره)، به‌صورت مزددارانی متعهد و شکست‌ناپذیر در قالب نیروهای نامنظم در مقابل هر تهدید نظامی و کلاسیک عرض‌اندام کرده‌اند. مقاله حاضر تلاش دارد تا اهمیت و نقش عشایر استان ایلام در دوران هشت سال دفاع مقدس و حفظ امنیت مرزهای استان را با کنکاش و تحلیل علمی مورد ارزیابی قرار دهد.

فرضیه

به نظر می‌رسد عشایر استان ایلام از بدو انقلاب اسلامی تاکنون در برقراری امنیت مرزی استان و همچنین دفاع مقدس در زمینه‌های اطلاعاتی، عملیاتی، پشتیبانی و ایجاد تأخیر در حرکات تهاجمی ارتش رژیم بعث عراق در سال ۱۳۵۹ تا رسیدن عمده قوا و در ادامه، تشکیل سازمان رزم منظم نقشی مهم، مثبت و اثرگذار داشته‌اند.

بیان مسئله

جست‌وجوی امنیت از مهم‌ترین کوشش‌ها و انگیزه‌های انسانی است. این کوشش با جوهر هستی انسان پیوندی ناگسستگی دارد. حفظ ذات و صیانت نفس از اساسی‌ترین نیازهای انسان است. انسان‌ها برای برآورده کردن نیازهای زیستی خود با یکدیگر وارد مناسبت‌های گوناگون می‌شوند و تشکیل جامعه می‌دهند. مهم‌ترین نیاز هر جامعه، خواه یک طایفه یا قبیله خواه یک قوم یا کشور، برقراری امنیت آن جامعه و افراد آن است. از زمان تشکیل دولت‌های ملی و کشورها به‌جای حکومت‌های پراکنده ملوک‌الطوایفی و امپراتوری‌های بزرگ، اصطلاح امنیت بر سر زبان دولت‌مردان و رهبران نظامی افتاد.

استان ایلام با ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق همیشه با همسایه خود اختلافات

مرزی داشته که تعرضات مکرر در طول چند دهه گذشته را موجب شده است. بخشی از جمعیت مردم استان ایلام در قالب عشایر در مناطق مرزی در محل مراتع و چراگاه‌های خود حضور دارند. عشایر استان شامل ۱۰ هزار خانوار، با متوسط ۶ یا بیشتر از ۶ نفر هستند. هر خانوار عشایری اگر یک مرد آماده داشته باشد که دارد و همیشه هم مسلح است، نتیجه‌اش آن می‌شود که ما یک لشکر ۱۰ هزار نفری آماده داریم که هر روز هر یک از آنها به‌طور طبیعی ۱۰، تا ۱۵ کیلومتر کوه‌پیمایی می‌کنند. مرد عشایر از آمادگی جسمانی بالا برخوردار است، زمین و طبیعت منطقه را به‌خوبی می‌شناسد و تفنگ بر دوش و دامداری‌اش را می‌کند و همواره مسلح و آماده است. این استعداد را باید هرچه بیشتر به فعلیت در آورد. از ایلات باید لشکرها ساخت. از طوایف باید گردان‌ها و تیپ‌ها ساخت که اگر یک روز همین دشمن که بیخ گوشمان هست، به این نظام طمع کرد، علاوه بر سپاه، ارتش، بسیج و نیروهای مسلح رسمی مملکت یک ارتش غیررسمی هم در کشور، مدافع نظام باشد.

جمعیت عشایر ایلام، با حکومت هم‌گرا بوده و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با حفظ امنیت مرزها و حضور فعال در هشت سال دفاع مقدس، از نظام جمهوری اسلامی و حاکمیت آن دفاع کرده است. موارد زیر از جمله توانمندی‌های این جمعیت غیور است:

- مراقبت‌های مرزی و کارهای اطلاعاتی در مرز و کمک به نیروهای مرزبانی کشور؛
- با توجه به شناخت طبیعت و زمین منطقه، ایفای نقش راهنما برای شناسایی و هدایت یگان‌های نظامی و انتظامی در جهت انسداد مسیر ورود گروه‌های مخالف نظام و قاچاقچیان به داخل کشور؛

- توانمندی شرکت در عملیات‌های چریکی و برون‌مرزی؛
- پشتیبانی و کمک به پاسگاه‌های مرزی در شرایط بحران تا رسیدن عمده قوا.
لذا محقق به دنبال احصای توانمندی‌های عشایر استان در زمینه‌های دفاعی، امنیتی، اطلاعاتی و پشتیبانی و نیز استفاده مؤثر از قابلیت‌های عشایر در کنترل مرز و کمک به امنیت کشور در همه شرایط است.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

اهمیت و ضرورت این تحقیق به لزوم شناخت میزان مشارکت و تأثیر عشایر استان ایلام در امنیت مرزها و دفاع مقدس برمی‌گردد تا بر مبنای نتایج این تحقیق، نقش و کارکرد و توانمندی‌های این قشر از جامعه در آینده به نحو مؤثرتری مورد استفاده قرار گیرد.

روش تحقیق و نحوه گردآوری داده‌ها

این پژوهش از نظر نوع و هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی، تحلیلی و پیمایشی است.

در این تحقیق جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار مطالعه اسناد و مدارک، فیش برداری، بررسی نقشه‌ها و تصاویر، و به روش میدانی با استفاده از ابزار مصاحبه، پرسش‌نامه و مشاهده انجام گرفته است.

نمونه آماری

از آنجا که جامعه آماری معمولاً از حجم و وسعت جغرافیایی زیادی برخوردارند و دسترسی محقق به تمام آنها امکان‌پذیر نیست، ناگزیر به انتخاب جمعی از آنها به عنوان نمونه و تعمیم نتایج آن به جامعه مورد مطالعه، اکتفا شده است.

جامعه آماری و حجم نمونه

در این تحقیق جامعه آماری محقق عبارت‌اند از: تمام عشایر مرزنشین استان ایلام در دفاع مقدس و حجم نمونه در این پژوهش تمام فرماندهان و مسئولان سازمان‌های نظامی و انتظامی وقت، فرماندهان، مسئولان، بزرگان ایلات و طوایف و رزمندگان عشایرند که توانایی بیان اطلاعات مفید در این زمینه داشته‌اند. همچنین از سازمان‌های پشتیبانی و دخیل در امور عشایر مانند استانداری، فرمانداری‌ها و امور عشایر استان استفاده شده است. تعداد حجم نمونه جامعه آماری ۷۵ نفر است که به شیوه نمونه‌گیری تمام شماری انجام شده است.

به منظور بررسی اعتبار سؤالات، پرسش‌نامه‌ای تهیه شد و ابتدا یک آزمون مقدماتی (آزمون-پس آزمون) انجام گرفت و بعد از آن بین تعداد ۱۰ نفر از جامعه آماری توزیع و پاسخ آنها جمع‌آوری شد. سؤالات مطرح شده بعد از مدت یکماه مجدداً بین جامعه آماری توزیع و پاسخ‌ها

جمع آوری شد که پس از مقایسه پاسخ‌های اخذشده، نظراتی که تا بالای ۷۰ درصد مشابه بودند انتخاب و در نهایت، پرسش‌نامه در قالب ۲۹ سؤال تنظیم شد. سؤالات پرسش‌نامه به‌عنوان سؤالات بسته طرح شد.

در پایان با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ میزان پایایی پرسش‌نامه $\alpha = 0.85$ محاسبه شد که نتایج به‌دست آمده نشان داد سؤالات طرح‌شده از همسانی و ثبات درونی و نیز از اعتبار خوبی برخوردارند.

تشریح روایی و اعتبار پایایی

ابتدا نیازمندی‌های اطلاعات که به پاسخ نیاز داشت، در ارتباط با نقش عشایر در قالب سؤالات تنظیم و مورد ارزیابی قرار گرفت و فهرست فرماندهان و افراد مؤثر که در سازماندهی عشایر نقش داشتند، تهیه شد.

از تمام افراد مشخص شده دعوت به عمل آمد و ضمن توجیه آنان، سؤالات مورد نظر به منظور مصاحبه طرح و در اختیار جامعه آماری قرار گرفت.

افراد و فرماندهان در قالب گروه‌های ۳ تا ۵ نفری سازماندهی شدند و زمان مصاحبه و مکان آن برای افراد مشخص و طی چندین جلسه مصاحبه انجام شد و بعد از آن، پیاده‌سازی صورت گرفت.

نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و اطلاعات جمع‌بندی‌شده با مستندات سازمان‌های نظامی، اسناد کتابخانه‌ای و پاسخ پرسش‌نامه‌ها، مورد مقایسه قرار گرفت؛ جمع‌بندی ارائه‌شده حاصل ارزیابی اطلاعات جمع‌آوری‌شده طی مدت تحقیق است.

یافته‌های پژوهش

روند شکل‌گیری دفاع عشایر استان ایلام در روزهای اولیه جنگ

از آنجایی که استان ایلام بیشترین مرز خاکی (۴۲۵ کیلومتر) را با کشور عراق داراست، بدیهی است قبل از نقاط دیگر کشور مورد هجوم وحشیانه قرار گرفت، به‌طوری که در ۲۹ شهریور ۱۳۵۹ مهران، چنگوله، دهلران، موسیان و سایر روستاهای مرزی در حالی که به زندگی روزمره خویش مشغول بودند، مورد هجوم وحشیانه سربازان عراقی قرار گرفتند. فرود گلوله توپ و خمپاره و

صدای شنی تانک‌ها آنها را متوجه تجاوز دشمن ساخت. مردم که از قبل آمادگی خروج از شهرها را نداشتند و کاملاً غافلگیر شده بودند، به ناچار توشه‌ای ناچیز از دارایی و مایملک سال‌ها رنج و مشقت زندگی خویش را برداشتند و به همراه کودکان و پیران، زن و مرد در آن گرمای سوزان از طریق راه‌های صعب‌العبور ارتفاعات شمالی به سمت مناطق شمالی استان رفتند و به امید نجات از آن معرکه خود را به سایر روستاها و شهرها رساندند. مردم هم با آغوش گرم از آنها استقبال کردند و در خانه‌های خویش اسکان دادند. تجاوز ددمنشانه رژیم بعثی عراق، غیرت و حمیت مردان و جوانان عشایر را برانگیخت و با لیبک به ندای پیامبرگونه امام راحل، با بستن قطارهای کهنه و تفنگ‌های قدیمی به استقبال متجاوزان شتافتید و در قالب ایل و طوایف سازماندهی شدند و در پنج محور عملیاتی در مناطق سرزمینی خود به دفاع از آب و خاک خویش پرداختند و با سد کردن راه دشمن، عزم خود را برای نبردی طولانی جزم کردند. در این میان، نقش محوری آیت‌الله حیدری فراموش‌نشده است؛ روحانی مبارزی که مورد تأیید امام (ره) و مورد احترام و علاقه مردم استان بود. ایشان با فراخوانی مردم، سران قبایل و بزرگان طوایف به تقویت عقاید و افکارشان و آگاهی دادن به مردم و ترغیب آنها به امر دفاع، جهاد و شهادت پرداخت. تصمیم این عالم بزرگ با لباس روحانیت و بستن قطار نظامی و سلاح برنو و حضور در مناطق عملیاتی در کنار رزمندگان عشایر موجب حضور پرنشاط عشایر و مردم استان در مناطق مرزی شد. همچنین از نقش سپاه پاسداران استان ایلام در امر سازماندهی، تسلیح و فرماندهی؛ نقش استانداری در امر فراخوانی و پشتیبانی و نقش ژاندارمری و ارتش در امر آموزش می‌توان نام برد (جزوه یادمان هشت سال دفاع مقدس لشکر ۱۱، ۱۳۷۵: ۸ و ۷).

محورهای دفاعی و عملیاتی

محور یکم: در دهلران و مناطق دشت عباس، موسیان، پتک، ابوقریب و چاه‌های نفتی جوانان و دلیرمردان دهلرانی - که خاطره سنگر نادر را فراموش نکرده بودند - به همراه تنی چند از فرزندان واقعی یعنی پاسداران که تعدادشان انگشت‌شمار بود و به مقاومت ادامه داده بودند و به دهلران به‌عنوان پاره‌ای از ایران اسلامی عشق می‌ورزیدند، دفاع پرداختند و کم‌کم از آبدانان، دره‌شهر و بدره و سایر نقاط گروه گروه دسته‌های مقاومت خودجوش تشکیل و به آنها پیوستند.

محور دوم: این جبهه که از تنگه کنجانچم شروع و تا ارتفاعات گردل- ترشابه و پاسگاه فصیل ادامه داشت، محل زندگی ایل‌های ملکشاهی و شوهان بود که به شجاعت و سلحشوری معروف‌اند. شهید چمران با شنیدن اوصاف آنان به میانشان شتافت و آنان را در قالب جنگ‌های چریکی و نامنظم سازماندهی کرد و تحت فرماندهی یکی از چریک‌های خود درآورد.

محور سوم: گلان- این محور که جبهه میانی استان را تشکیل می‌داد، حفاظت از دهانه کنجانچم و جناح غربی زیل و ارتفاعات کانی سخت و زالو آب را عهده‌دار بود- متشکل از جوانان و شیرمردان شهرستان ایلام و بخش‌های تابعه بود. دست نوازشگر پیر فرزانه، حضرت آیت‌الله حیدری، در این جبهه به یاری مردم شتافته بود.

محور چهارم: سرنی (میمک، شورشیرین و بیجار). میمک را عرب‌ها بعد از فتح ایران سیف سعد (شمشیر برنده) نام نهاده بودند که محل زندگی ایل دلاور خزل و ارکوازی و سایر عشایر چون ده بالایی و پنجستونی بود. مردم این دیار چون سیف سعد واقعاً شمشیرهای از نیام کشیده و برنده‌ای بودند که لبه تیز این تیغه تصور هرگونه تجاوز و پیش‌روی را از دشمن سلب کرد و حماسه فتح میمک به دست همین سلحشوران رقم خورد.

محور پنجم: این محور که در جنوب غربی استان ایلام در مناطقی چون تنگه چهل زری، کوشک و سومار عرصه را بر متجاوزان تنگ کرده بودند، توسط جوانان و مردان غیور ایوان و ایل کلهر اداره می‌شد.

به دنبال این دفاع اولیه بود که خیل عظیم بسیجیان و جوانان عاشق از نقاط دیگر استان، یعنی شهرستان ایوان، شیروان، چرداول، دره شهر و آبدانان و سایر نقاط کشور به سوی مناطق مرزی سرازیر و در کنار پاسداران جان برکف سازماندهی شدند.

با توجه به اینکه مناطق گرمسیری عشایر ایران در نوار مرزی واقع شده، این مناطق در طول سالیان دراز در بین عشایر برحسب موقعیت جغرافیایی و جمعیت تقسیم شده است. عشایر با توجه به این تقسیم‌بندی تاریخی در اوایل جنگ با نظم و ترتیب خاصی روانه مناطق مرزی اشغال شده خود شدند که این خود دارای حسن‌های زیادی بود. از طرفی، نیروهای عشایر به علت حب به خاک و زمین‌های غصب‌شده خود انگیزه بالایی برای بازپس‌گیری آن داشتند و در این میان رقابت و غیرت ایلی را نیز باید بدان اضافه کرد و از طرف دیگر، آگاهی و تسلط بیشتر به زمین و

موقعیت نظامی آن باعث موفقیت در دفاع نظامی شد.

خیل عظیم رزمندگان به حدی بود که محورهای عملیاتی دیگر رنگ قبیله و عشیره خاص را از دست داده بود و همه بسیج شده و عزم‌ها را جزم کرده بودند که نه اینکه از کیان اسلام دفاع کنند، بلکه متجاوزان را تنبیه و سر جای خود بنشانند. این همبستگی و شور و علاقه نسبت به دفاع از انقلاب مستلزم سازماندهی بزرگی بود که به تشکیل تیپ ۱۱۴ امیرالمؤمنین (ع) و بعداً لشکر ۱۱ امیرالمؤمنین (ع) انجامید که علاوه بر دفاع قاطع از سرزمین استان ایلام، حماسه‌های بزرگی را نیز در مرزهای کشور در قالب عملیات‌های بزرگ آفرید و شهدای گران قدری تقدیم انقلاب کرده‌اند (جزوه یادمان هشت سال دفاع مقدس لشکر ۱۱، ۱۳۷۵: ۹ و ۱۰).

کارکردها و نقش‌های عشایر و مردم استان در دفاع مقدس

۱. نقش عملیاتی

شرکت مستقیم در عملیات رزمی و وارد شدن در عرصه جنگ و کارزار یکی دیگر از کارکردهای امنیتی عشایر استان است که در طول هشت سال دفاع مقدس به آن اهتمام ورزیدند. گرچه در ابتدای جنگ تحمیلی این حضور به صورت غیرکلاسیک و با استفاده از سلاح و مهمات خود عشایر، آن هم به صورت دسته‌ها و پایگاه‌های جنگ نامنظم و چریکی صورت می‌گرفت، و عشایر استان هر کدام در مناطق عرفی و به صورت خودجوش وارد عمل می‌شدند، اما به تدریج هر چه از زمان جنگ می‌گذشت و دوران دفاع مقدس طولانی‌تر می‌شد، این حضور خود به خود جنبه کلاسیک‌تر به خود می‌گرفت و منظم می‌شد تا اینکه به صورت گروهان، گردان، تیپ، لشکر و... نمایان گردید.

۲. نقش اطلاعاتی

دستیابی به اطلاعات نظامی و جمع‌آوری اخبار و گزارش‌ها در بعد نظامی از مهم‌ترین اهداف دستگاه‌های جاسوسی و عوامل اطلاعاتی است. اطلاعات نظامی دارای ابعاد مختلفی است. از تعداد نیروهای انسانی در یک سیستم نظامی و آمار ادوات و نوع سلاح‌ها تا قدرت پوشش پدافندی و توان ساخت سلاح، همه و همه اطلاعاتی به شمار می‌رود که هر کشور درصدد دستیابی به آن است.

همان‌طور که در مبحث قبل اشاره شد، عشایر به دلیل حضور همیشگی خود در جوار مرز و مرادات قبل از انقلاب و نیز آشنایی کامل با مناطق حوزه سرزمینی خود و حتی کشور همسایه، خودبه‌خود منابع اطلاعاتی خوبی بوده‌اند که در طول هشت سال جنگ تحمیلی از آنها استفاده شد. عموماً یگان‌های اطلاعات و عملیات ارتش و سپاه پاسداران از چهره‌های شاخص عشایر استان در شناسایی‌های درون‌مرزی و برون‌مرزی استفاده می‌کردند؛ زیرا کسب اطلاعات از مواضع دشمن مستلزم آشنایی کامل با منطقه مورد شناسایی و جغرافیای منطقه (عوارض طبیعی، گذرگاه‌ها، راه‌های نفوذ و...) است که می‌بایستی با کمترین خطر از لحاظ حفاظتی صورت پذیرد. این امر با حضور تلاشگران عشایر منطقه به خوبی میسر بوده است؛ به طوری که نیروهای اطلاعاتی و عملیاتی در واحدهای تحت فرماندهی سپاه پاسداران استان را در واقع همان نیروهای عشایری تشکیل می‌دادند که مؤثرترین عامل در شناسایی‌ها بودند.

۳. نقش تدارکاتی و پشتیبانی

عشایر در استان ایلام همانند خیل عظیم مردم کشور در جهت کمک‌رسانی مالی و جنسی به جبهه‌های جنگ حضور موفقی داشتند؛ به طوری که این روحیه پشتیبانی به یک حالت رقابت در بین ایلات و طوایف مبدل شد. ستادهای پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی در سراسر کشور با هماهنگی ستاد جذب و هدایت کمک‌های مردمی طی یک برنامه‌ریزی منسجم مسئولیت جمع‌آوری کمک‌های مردمی را برعهده گرفتند. ستاد پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی استان ایلام نیز با دعوت از سران ایلات و طوایف در راستای جمع‌آوری کمک‌های عشایر، کار جمع‌آوری کمک‌های مردم روستایی و عشایری در استان را آغاز کرد. با توجه به پراکندگی عشایر در سراسر استان، مشابه چنین ستادهایی در جهاد شهرستان‌های تابعه نیز تشکیل شد. با توجه به گستردگی ساختار تشکیلاتی جهاد سازندگی تا درون بخش‌ها و دهستان‌ها، مسئولان جهاد دهستان‌های تابعه یک ارتباط تنگاتنگ با رؤسای ایلات و طوایف به منظور پرداختن به جمع‌آوری کمک‌های مردمی برقرار کردند. بدین صورت که پیگیری امور جمع‌آوری در داخل هر ایل و طایفه را برعهده بزرگ ایل و طایفه گذاشتند تا ضمن جمع‌آوری، در فرصت‌های زمانی خاص به ستادهای پشتیبانی مستقر در شهرستان‌ها تحویل دهند. ستادهای پشتیبانی شهرستان‌ها نیز این کمک‌ها را به

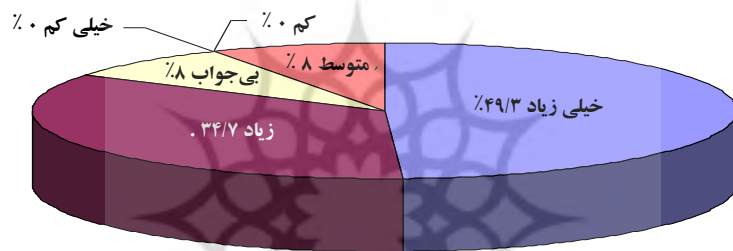
ستاد استان روانه و از آن طریق راهی جبهه‌های جنگ می‌کردند. ادارات کل عشایری استان‌ها نیز هرازگاهی رأساً اقدام به جمع‌آوری کمک‌های عشایر می‌کردند و با هماهنگی اتحادیه و تعاونی‌های عشایر این امر را ممکن می‌ساختند و به ستادهای پشتیبانی و یا به طور مستقیم به قرارگاه‌های نظامی مستقر در مناطق، تحویل می‌دادند (مصاحبه فرماندهان عشایر استان، تیر ۱۳۸۹).

یافته‌های پژوهش براساس پرسش‌نامه

آیا عشایر استان ایلام نقشی در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان داشتند؟

۸۴٪ از پاسخگوهان (فرماندهان سرج) به طرز معنادار، در حد زیاد و خیلی زیاد معتقدند که

نمودار درصد فراوانی سؤال «آیا عشایر استان ایلام نقشی در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان داشتند؟»

نمودار ۱- درصد فراوانی سؤال «آیا عشایر استان ایلام نقشی در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان داشتند؟»

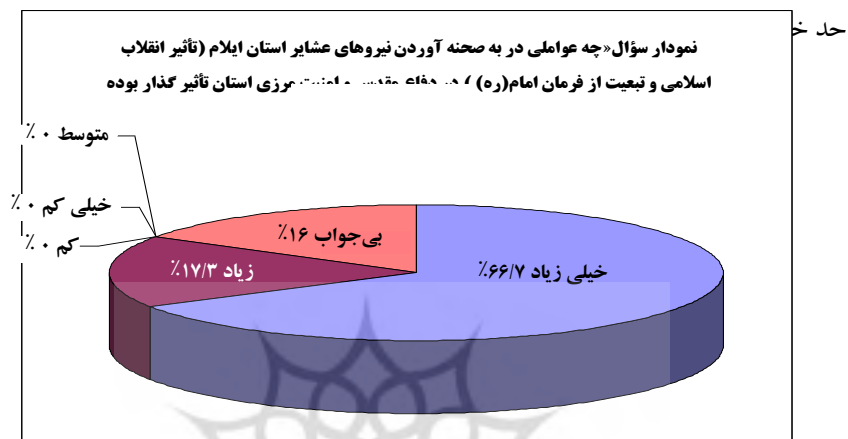
جدول ۱- آزمون خی دو تک متغیره

گزینه	مقدار خی دو Chi-square	درجه آزادی df	سطح معناداری sig
آزمون خی دو تک متغیره	۲۱/۴۷۸	۲	۰/۰۰۰

آزمون خی دو تک متغیره با سطح معناداری (۰/۰۰۰) نشان می‌دهد که پاسخگویان به طرز کاملاً معناداری معتقدند عشایر استان ایلام نقش خیلی زیادی در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان دارند.

چه عواملی در به صحنه آوردن نیروهای عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان تأثیر گذار بوده است؟

۸۴٪ از پاسخگویان به طرز معناداری معتقدند که تأثیر انقلاب اسلامی و تبعیت از فرمان امام(ره) در به صحنه آوردن نیروهای عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان در

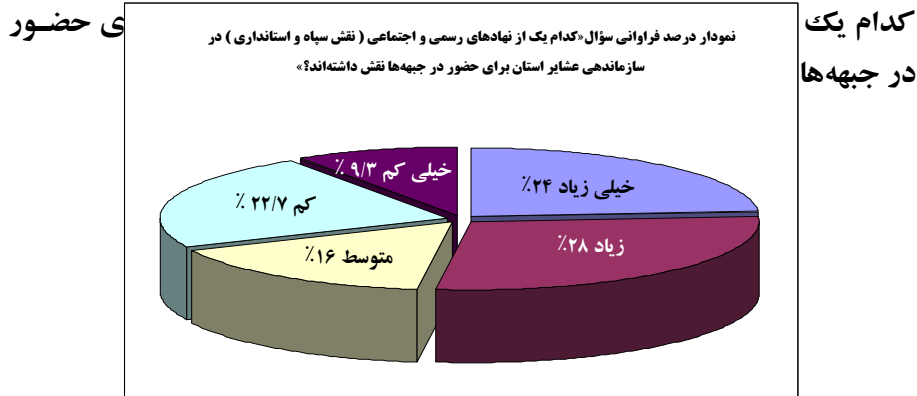

نمودار ۲- سؤال «چه عواملی در به صحنه آوردن نیروهای عشایر استان ایلام (تأثیر انقلاب اسلامی و تبعیت از فرمان امام(ره) در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان تأثیر گذار بوده است؟»

جدول ۲- آزمون خی دو تک متغیره (تأثیر انقلاب اسلامی و تبعیت از فرمان امام(ره))

گزینه	مقدار خی دو Chi-square	درجه آزادی df	سطح معناداری sig
آزمون خی دو تک متغیره	۳۴/۶۸۰	۱	۰/۰۰۰

آزمون خی دو تک متغیره با سطح معناداری (۰/۰۰۰) نشان می دهد که پاسخگویان به طرز کاملاً معناداری معتقدند که تأثیر انقلاب اسلامی و تبعیت از فرمان امام(ره) در به صحنه آوردن نیروهای عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و امنیت مرزی استان در حد خیلی زیاد و زیاد مؤثر بوده است.

نمودار ۳- درصد فراوانی سؤال «کدام یک از نهادهای رسمی و اجتماعی (نقش سپاه و استانداری) در سازماندهی عشایر استان برای حضور در جبهه‌ها نقش داشته‌اند؟»

جدول ۳- آزمون خی دو تک متغیره (نقش سپاه و استانداری)

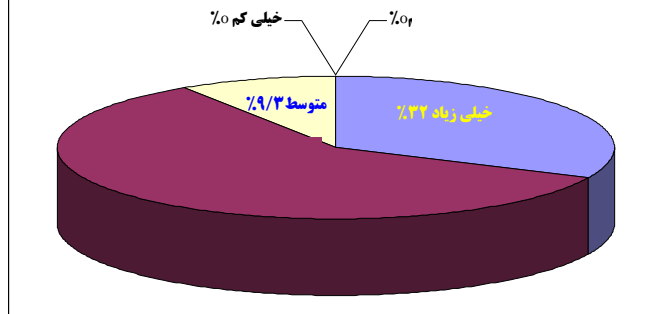
گزینه	مقدار خی دو Chi-square	درجه آزادی df	سطح معناداری sig
آزمون خی دو تک متغیره	۳۴/۶۸۰	۱	۰/۰۰۰

آزمون خی دو تک متغیره با سطح معناداری (۰/۰۰۰) نشان می‌دهد که پاسخگویان به طرز کاملاً معناداری معتقدند که نقش سپاه و بسیج استانداری در سازماندهی عشایر استان برای حضور در جبهه‌ها مؤثر بوده است.

آسیب‌ها و نقاط ضعف عشایر استان در دوران دفاع مقدس

جدول ۴- آزمون خی دو تک متغیره (عدم آشنایی با جنگ کلاسیک و شیوه‌های آن (پایین بودن سطح آموزش))

گزینه	مقدار خی دو Chi-square	درجه آزادی df	سطح معناداری sig
آزمون خی دو تک متغیره	۳۴/۶۸۰	۱	۰/۰۰۰

نمودار ۴- درصد فراوانی سؤال «آسیب‌ها و نقاط ضعف عشایر استان (عدم آشنایی با جنگ کلاسیک و شیوه‌های آن (پایین بودن سطح آموزش)) در دوران دفاع مقدس کدامند؟»

آزمون خی دو تک متغیره با سطح معناداری (۰/۰۰۰) نشان می‌دهد که پاسخگویان به طرز کاملاً معناداری معتقدند عدم آشنایی با جنگ کلاسیک و شیوه‌های آن و تلاش کشور همسایه و نفوذ در صفوف عشایر از آسیب‌ها و نقاط ضعف عشایر استان در دوران دفاع مقدس و امنیت مرزی بوده است.

ارزیابی فرضیه تحقیق

با توجه به موارد پیش گفته در پاسخ به سؤالات تحقیق و احصای نقش‌های مؤثر عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و امنیت مرزی در زمینه‌های اطلاعاتی، عملیاتی، پشتیبانی و تشکیل سازمان رزم، فرضیه تحقیق مورد اثبات قرار گرفته است و می‌توان چنین نتیجه گرفت که عشایر استان ایلام در دفاع مقدس و امنیت مرزی نقشی مهم، مؤثر، مثبت و اثرگذار داشته‌اند.

نتیجه‌گیری

عشایر استان ایلام یک ارتش طبیعی غیرمنظم و در سرتاسر مرزهای استان پراکنده هستند. آنها همیشه از استقلال این کشور و بالاخص در نظام جمهوری اسلامی از عزت و حاکمیت آن حمایت کرده‌اند. لذا توجه اساسی دولت مردان با ارائه خدمات مختلف به آنها ضروری است. بررسی واقعیت امر این مهم را مورد تأیید قرار می‌دهد. اگر با دورنگری به اهمیت موضوع پردازیم باید گفت نقش امنیتی عشایر همیشه مؤثر و اساسی بوده است. ما ۱۰ هزار خانوار عشایر با متوسط ۶ یا

بیشتر از ۶ نفر جمعیت داریم. هر خانوار عشایری یک مرد آماده همیشه مسلح دارد. در نتیجه، یک لشکر ۱۰ هزار نفری داریم که هر روز هر یک از آنها به طور طبیعی ۱۰، تا ۱۵ کیلومتر کوه پیمایی می کنند. مرد عشایر از آمادگی جسمانی بالایی برخوردار است، زمین و طبیعت منطقه را به خوبی می شناسد و تفنگ بر دوش دامداری می کند و همواره مسلح و آماده است. این استعداد را باید هر چه بیشتر به فعلیت در آورد. از ایلات باید لشکرها ساخت. از طوایف باید گردان ها و تیپ ها ساخت که اگر یک روز همین دشمن که بیخ گوشمان هست، به این نظام طمع کرد، علاوه بر سپاه، ارتش، بسیج و نیروهای مسلح رسمی مملکت، یک ارتش غیر رسمی هم در کشور مدافع نظام باشد.

عشایر استان ایلام حدود ۱۰ هزار خانوار با جمعیت بیش از ۷۳ هزار نفر هستند. از این تعداد، اگر ۵۰ درصد آنها را مردان تشکیل دهند، معادل ۳۶ هزار و ۵۰۰ نفر مرد می شوند. اگر افراد زیر ۱۸ سال و کهنسال هم معادل ۵۰ درصد در نظر بگیریم، ۱۸ هزار و ۲۵۰ مرد آماده وجود دارد. اگر از این تعداد ۵۰ درصد افراد مسلح شوند، معادل ۹ هزار مرد مسلح و تفنگ به دست در عشایر استان وجود دارد.

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش امنیتی عشایر صورت گرفته و با طرح سؤال ها و پیش فرض هایی به جمع آوری اطلاعات و بررسی های لازم در این زمینه پرداخته است. در مقام نتیجه گیری این بحث باید گفت ثبات و آرامش و به عبارتی، امنیت یک کشور زمینه ساز توسعه و بهبود وضع اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... است. لذا پرداختن به این موضوع و بررسی جوانب آن می تواند از بسیاری جهات حائز اهمیت باشد. در حفظ امنیت کشور نیروها و تشکیلات مختلفی سهم دارند. بنابراین، نقش عشایر در امنیت مرزها که همیشه صحنه تاخت و تاز و یورش بیگانگان بوده و آخرین مورد آن حمله عراق علیه ایران و تحمیل جنگ ۸ ساله بوده، حائز اهمیت است. این نقش در دوران مختلف حکام، به تناسب موقعیت و جایگاه عشایر متفاوت بوده ولی هیچ گاه بی تأثیر نبوده است. از حکومت های زندیه، صفویه و قاجاریه گرفته تا حکومت رضاخان پهلوی که در آن لطمات زیادی به عشایر وارد شد، این قشر همیشه راهبرد خود را در برابر حکام وقت حفظ کرده است. بنابراین در این تحقیق سعی شده که به بررسی نقش امنیتی و دفاعی آنان پرداخته شود. تبعیت یک پارچه از امام خمینی (ره) و مشارکت و حضور فعال در

صحنه‌های مختلف انقلاب اسلامی و به‌ویژه جنگ تحمیلی، همه‌گویای حضور عشایر در صحنه‌های مختلف و دفاع از تمامیت و استقلال کشور بوده است. کما اینکه تاریخ مدون کشور ما در تمام دوران نشان‌دهنده این موضوع است که ایل‌ها و طوایف هر منطقه‌ای از ایران تحت تأثیر تربیت قومی - میهنی ذاتاً وطن‌خواه بوده و از نظر حیثیت قومی و موقعیت اجتماعی به مسئولیت خود در قبال دولت و میهنشان آگاه و به حفظ آن پایبند بوده‌اند و مکرراً در وقایع و پیش‌آمدهای کشور که در آنها بیم تحرک بیگانگان و خدشه در استقلال و تمامیت ارضی کشور می‌رفته، رؤسا و سران ایلات و طوایف اختلاف بین خود یا با دولت را کنار نهاده و برای دفاع و استقلال کشور قد علم کرده و به مبارزه برخاسته‌اند. همچنین باید به مقاومت عشایر استان، در کنار سایر اقشار ملت در برابر حملات رژیم عراق در اولین روزهای جنگ اشاره کرد که توانست جلوی پیش‌روی آنها را در بعضی مناطق راهبردی همانند ارتفاعات میمک، پشمین، کولک، کنجانچم، چنگوله، دهلران و ... بگیرند. نیروهای مردمی با حضور به موقع در شش ماهه اول جنگ و تشکیل شصت پایگاه و گسترش در مرز ۴۲۵ کیلومتری استان، دفع حملات دشمن و توقف پیش‌روی‌های آن و در ادامه، جنگ با تشکیل یک تیپ سازمانی و توسعه آن به لشکر و با شرکت در تعدادی از عملیات‌های مهم آفندی و پدافندی، در آزادسازی مناطق اشغال‌شده نقش آفرینی کردند. در نتیجه باید گفت که عشایر استان در تحفظ و برقراری امنیت مرزها نقشی به موقع، محسوس و تأثیرگذار داشته‌اند.

خلاصه نتایج توصیفی تحقیق

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) کند کردن پیش‌روی دشمن را تا رسیدن عمده قوای خودی جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۷۲ درصد) انجام عملیات‌های ایذایی، مین‌گذاری و اجرای کمین و در نتیجه، زمین‌گیر شدن دشمن و گسترش اجباری آنان در خطوط مرزی را جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۸۵/۴ درصد) نقش گروه‌های شناسایی را در توجیه، راهنمایی و هدایت یگان‌های خودی به منظور انجام عملیات‌های بزرگ جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۰/۷ درصد) تشکیل گروه‌های چریکی و رزمی را برای نفوذ به عقبه دشمن و انجام عملیات‌های کمین و مین‌گذاری جزو دستاوردهای عشایر دانستند. اکثر پاسخ‌دهندگان (۷۷/۳ درصد) شبکه اطلاعاتی مردمی و رهگیری تیم‌های نفاق را جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۲ درصد) کمک و پشتیبانی مردمی در قالب جمع‌آوری آذوقه و حمل و نقل مهمات و مجروحان به‌وسیله اسب و استر در ماه‌های اولیه جنگ را جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۶۴ درصد) تشکیل سازمان رزم کلاسیک در قالب گردان، تیپ و لشکر و انجام دادن عملیات‌های گسترده را جزو دستاوردهای عشایر دانستند. اکثر پاسخ‌دهندگان (۸۴ درصد) به‌وجود آمدن وحدت ایلی و طایفه‌ای در استان را جزو دستاوردهای عشایر دانستند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) تأثیر انقلاب اسلامی و تبعیت از فرمان امام (ره) را عامل اصلی در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر دانستند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) تأثیر آموزه‌های دین اسلام و مذهب تشیع و فرهنگ جهاد و شهادت را به‌عنوان عامل اصلی در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر تأیید کردند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۰/۷ درصد) تأثیر حب وطن‌دوستی و دفاع از ناموس و خاک کشور را یکی از عوامل اصلی در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۶۰ درصد) تأثیر رقابت‌های درون ایلی و رقابت با ایلات دیگر را یکی از عوامل مؤثر در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۶ درصد) تأثیر تهاجم دشمن به سرزمین ایلات و تصرف آن را به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر تأیید کردند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۵۲ درصد) بر نقش رسانه‌ها (صدا و سیما، مطبوعات، اطلاعیه‌ها و...) به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در به‌صحنه آوردن نیروهای عشایر تأکید کردند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۶۵/۳ درصد) انگیزه به‌دست آوردن غنایم جنگی را عاملی مؤثر در حضور عشایر در دفاع مقدس دانستند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) نقش سپاه و استانداری را به‌عنوان عامل اصلی مؤثر در سازماندهی نیروهای عشایر تأیید کردند.

پاسخ‌دهندگان (۳۸/۷ درصد) نیروهای نظامی (ارتش و ژاندارمری) را یکی از عوامل مؤثر در سازماندهی نیروهای عشایر دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۲ درصد) نقش افسار صاحب نفوذ (روحانیون، انقلابیون و حزب‌اللهی‌ها) را به‌عنوان عامل اصلی مؤثر در سازماندهی نیروهای عشایر تأیید کردند.

پاسخ‌دهندگان (۴۲/۷ درصد) نقش شبکه ایل‌ی و قدرت آن (کدخداها، تشال‌ها، ریش‌سفیدان، بزرگان خانواده، شورای محل و...) را به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در سازماندهی نیروهای عشایر برشمردند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) وفاداری به انقلاب و امام(ره)، وحدت دینی و مذهبی و حس وطن‌دوستی و میهن‌پرستی را عامل اصلی موفقیت عشایر در دفاع مقدس از امنیت مرزها دانستند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) آشنایی با مناطق جنگی و شناخت کامل زمین و عارضه‌های طبیعی آن را به‌عنوان عامل اصلی موفقیت عشایر در دفاع مقدس از امنیت مرزها دانستند.

همه پاسخ‌دهندگان (۱۰۰ درصد) شجاعت، ورزیدگی و آمادگی جسمانی بالا را عامل اصلی موفقیت عشایر در دفاع مقدس و امنیت مرزها دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۶۸ درصد) تعصب ایل‌ی و گرایش بیشتر به منطقه و سرزمین ایل خود را عامل اصلی موفقیت عشایر در دفاع مقدس و امنیت مرزها دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۸۴ درصد) آشنایی با سلاح و مهارت لازم در تیراندازی را به‌عنوان عامل اصلی موفقیت عشایر در دفاع مقدس و امنیت مرزها معرفی کردند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۹۰/۷ درصد) عدم آشنایی با جنگ کلاسیک و شیوه‌های آن (پایین بودن سطح آموزش) را اصلی‌ترین نقطه ضعف عشایر در دفاع مقدس دانستند.

اکثر پاسخ‌دهندگان (۷۶ درصد) فصلی بودن حضور عشایر در جبهه با توجه به شغل دام‌داری و کشاورزی (ریزش نیرو) را به‌عنوان یکی از آسیب‌های عشایر بیان کردند.

پاسخ‌دهندگان (۳۳/۳ درصد) تأثیرپذیر بودن عشایر از پدیده شهرنشینی و کاهش جمعیت عشایر و مهاجرت به نقاط روستایی و شهری را به‌عنوان یکی از آسیب‌های عشایر برشمردند. اکثر پاسخ‌دهندگان (۷۶ درصد) تلاش کشور همسایه و نفوذ در صفوف عشایر به منظور استفاده از آنها، نقل و انتقال سلاح و مهمات به داخل کشور و به‌کارگیری آنها به‌عنوان نیروهای معارض و نفوذی را یکی از آسیب‌های عشایر دانستند. پاسخ‌دهندگان (۱۶ درصد) درگیری‌های طایفه‌ای و ایلی را یکی از آسیب‌های عشایر دانستند که در نهایت، این عامل مورد تأیید قرار نگرفت.

پیشنهادات

- تسلیح عشایر به سلاح نیمه‌خودکار و دادن مهمات به موقع به منظور حفاظت از خود و احشام؛
- ایجاد پایگاه‌های مقاومت فعال عشایری در مناطق مرزی و ارائه آموزش‌ها و توجیحات امنیتی و نظامی؛
- برگزاری رزمایش عشایر، یادآوری حماسه‌های دفاع مقدس و نقش عشایر در آن و به حداقل رساندن آسیب‌پذیری آنها در مقابل اقدامات جاسوسی کشور هم‌جوار؛
- برنامه‌ریزی برای حل مشکل آموزش و پرورش، بهداشت و درمان عشایر؛
- تمدید پروانه چرای مراتع و احیای آن و واگذاری بلندمدت مراتع به عشایر؛
- ارائه خدمات بیشتر به عشایر در موقع زمانی کوچ به منطقه قشلاقی مرزی، از قبیل: جاده‌های دسترسی و تأمین آب تانکری در مناطق کم آب به لحاظ محدودیت منطقه امنیتی؛
- فراهم کردن تسهیلات رفاهی و توسعه امور عمرانی، راه‌های دسترسی، آب‌رسانی و احیای چشمه‌ها و استفاده از انرژی خورشیدی؛
- آموزش‌های کاربردی عشایر در زمینه آشنایی و نحوه برخورد با اشیای باقیمانده از جنگ و سایر مواد منفجره و نیز عدم دستکاری آنها؛
- پاک‌سازی مراتع عشایر که آلوده به مین و مواد منفجره و دیگر ضایعات جنگی هستند؛
- اقدامات حمایتی در شرایط بحرانی مثل خشک‌سالی و سیل؛
- جلوگیری از مهاجرت عشایر به روستاها و شهرها با اجرای سیاست‌های اصولی و برنامه‌ریزی

مدون؛

- همکاری و هماهنگی نیروهای نظامی و انتظامی منطقه با عشایر؛
- حفاظت، اصلاح، احیا و بهره‌برداری مطلوب از مراتع با مشارکت و مدیریت فعال عشایر از طریق ممیزی صحیح و بهره‌گیری از روش‌های سنتی و کاربرد شیوه‌ها و فناوری نوین؛
- شناسایی استعداد موجود در مناطق و قلمرو کوچ عشایر و کمک و تأمین امکانات برنامه‌ریزی شده برای آن دسته از عشایر که ناچار و یا علاقه‌مند به اسکان هستند؛
- عدم واگذاری مراتع عشایری (در قشلاق) به روستائیان به منظور زراعت و کشاورزی؛
- برای خانوارهایی که تمایل به ادامه کوچ‌نشینی دارند، باید برنامه‌های مناسبی در ارتباط با مسائل کوچ، علوفه، خرید دام‌ها، آب‌رسانی سیار و... طرح‌ریزی شود (رحیم‌زاده، ۱۳۸۰: ۸۶).

منابع

۱. اداره کل امور عشایری استان ایلام (۱۳۷۹)؛ گزارشی پیرامون وضعیت اجتماعی- اقتصادی عشایر (کوچرو و نیمه کوچرو) ایلام، انتشارات عشایری ایلام، اردیبهشت.
۲. رحیم‌زاده، حجت‌الله (۱۳۸۰)؛ بررسی نقش عشایر استان ایلام در امنیت ملی.
۳. رحمتی‌راد (۱۳۷۴)؛ مجموعه مقالات.
۴. صفی‌نژاد، جواد (۱۳۶۸)؛ عشایر مرکزی ایران، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۵. فهری (۱۳۸۵)؛ مجموعه مقالات.
۶. لشکر ۱۱ امیرالمؤمنین ایلام (۱۳۷۵)؛ جزوه یادمان هشت سال دفاع مقدس.
۷. مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه (۱۳۸۰)؛ ایلام در جنگ.

